

ZEKÂ TANIMLARI

Düşüncenin nasıl oluştuğu, beynin insan davranışlarını hangi mekanizmayla nasıl gerçekleştirdiği; öğrenme, algılama, karar verme, akılda tutma, problem çözme, iletişim kurma, yaratıcılık, sezgi gibi zihinsel süreçlerin nasıl geliştiği soruları uzun yıllar boyunca filozofların ve bilim adamlarının zihinlerini meşgul etmiş ve onları geçmişten günümüze kadar bu sorulara yanıt bulma amaçlı birçok araştırma yapmaya yöneltmiştir.

Zeka, insana ait bireysel farklılıklar açısından en önemli konulardan biridir. Zeka konusu tartışılan ve üzerinde en çok spekülasyon yapılan bireysel farklılıklardandır. Özellikle insan ve insana ait davranışların anlaşılması ve işlenmesi çoğu zaman zekâ ile ilişkili olarak ele alınmıştır.

Zekâ ile ilgili yazılı metinler ilk defa Eski Yunan ve Hindistan'da bulunmuştur. Bu metinlerde “sofist” kelimesi olarak geçen zekâ kelimesi Yunanca *sophos* (bilge, becerikli, zeki) sözcüğünden türetilen “*sophistes*”ten gelir, öğrenmeyi ve öğretmeyi meslek edinen kişileri belirtmek için kullanılır.

Latince “intelligence (inter-legintia)” sözcüğünü, Aristoteles’in “dianoesis” sözcüğünün neredeyse birebir çevirisi olarak ilk kullanan Cicero olmuştur. Geçmişten günümüze araştırmacılar, bireylerin zihinsel yapılarına ve davranışlarına bakarak zeka ile ilgili fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda zeka, kimi zaman bir testten alınan puan, kimi zaman çevreye uyum sağlama, kimi zaman da problem çözme yeteneği olarak düşünülmüştür.

Zekânın tanımına ilişkin psikologlar ve akademisyenler, zekâyı oluşturan yeteneklerden yola çıkarak pek çok farklı tanım yapmışlardır.

Zeka eğitimcilere göre öğrenme yeteneği, biyologlara göre çevreye uyum sağlama yeteneği, psikologlara göre ise akıl yürüterek sonuca ulaşma yeteneğidir.

Zeka tanımını güçleştiren en önemli nokta onun soyut bir kavram olmasıdır.

Zeka, bireyin gerek sorunları çözerken gerek çevreye uyum sağlarken var olan tüm yetenek ve becerilerini kullanmasıdır. Zekâ, kavramlar ve algılar yardımıyla soyut ya da somut nesnelere arasındaki ilişkiyi kavrayabilme, soyut düşünme, muhakeme etme ve bu zihinsel işlevleri uyumlu şekilde bir amaca yönelik olarak kullanabilme yeteneğidir.

Zekâ, olaylara bağımsız olarak düşünebilme, yeni durumlara başarıyla uyabilme, hareket ve tavırları belli bir fikir veya amaç etrafında toplayabilme yeteneği, çoğunlukla algılama, belleme, çağırışım, imgelem, hüküm verme, akıl yürütme, soyutlama, genelleme gibi görevlerin tümü” olarak tanımlanmaktadır.

Genel tanımlara göre zekâ, kişinin anlama, kavrama, öğrenme kapasitesidir. Zihinsel performansı gösterir.

Entelektüel yetenek testlerini bir yüzyıl önce geliştirme girişiminde bulunan ilk kişi Sir Francis Galton'dur. Bir doğa bilimcisi olan Galton tarafından zekâ ilk kez ölçülmeye çalışılmıştır. Galton zekâyı temel duyuları duyarlılığı ile ölçmeye çalışmıştır. Galton; bazı ailelerin biyolojik olarak diğerlerinden üstün, daha güçlü ve daha zeki olduğuna inanmaktaydı. Ona göre; zekâ normal üstü bir duygusal ve algısal beceriydi ve bir kuşaktan diğerine geçmekteydi. Bilgiler duyular aracılığıyla elde edilmekte ve kişinin algısal aygıtları ne kadar sağlamsa; kişi, o kadar zeki olabilmekteydi. Buna ek olarak, zihinsel yetenek açısından daha üst düzeyde olan bireylerin daha güçlü ayırım gücüne sahip olduklarını öne sürmüş ve beyin büyüklüğü ile zekâ arasındaki ilişkiyi ilk sorgulayan bilim adamlarından biri olmuştur.

Öğrenme güçlüğü yaşayan ve yaşamayan öğrencileri gözlemleyen Fransız psikolog Alfred Binet bu öğrencilerin özelliklerini birbirlerinden ayırmaya çalışmış ve elde ettiği bilgilerle ilk zekâ ölçeğini geliştirmiştir. Binet'in bu çalışması çağdaş zekâ testlerine yakın ilk zekâ ölçeği olmaktadır. Binet, zekânın tanımlanmasının ve ölçülmesinin Galton ve Cattell'in algıladığı kadar basit olmadığını savunmuştur. Binet ve Simon'a göre zekâ, yönetim, uyarılma ve hükmetme olmak üzere üç farklı bileşenden oluşmaktadır. Yönetim, neyin yapılması gerektiğini ve becerikli bir şekilde nasıl yapılması gerektiğini bilmek; uyarılma, görevin yapıldığı sırada seçilen ve kullanılan stratejinin izlenmesi; hükmetme ise, bireyin kendi düşüncelerini ve davranışlarını eleştirebilme becerisidir. Binet'e göre zekâ; dış dünyanın algılanması, algıların bellekte yerleştirilmesi ve bu içerik üzerinde düşünülmesi süreci ve iyi bir muhakeme gücü, iyi hüküm verebilme ve eleştirel bir görüşe sahip olmadır.

Wechsler'e göre zekâ bireyin rasyonel düşünme, amaçlı davranma ve çevresiyle etkili biçimde baş edebilme becerilerinin tümüdür. Piaget ise, çevreye ve yeni durumlara uygun biçimde düşünüp davranarak uyum sağlama yeteneğini zekâ olarak nitelemiştir.

Thurston'a göre ise zekâ sözel anlama, kelime akıcılığı, sayılarla çalışabilme, uzaysal ilişki kurabilme, bellek, algısal hız ve akıl yürütme yeteneğidir. Aynı zamanda zekâ, içgüdüsel alışkanlıkları kısıtlayabilme kapasitesi, kısıtlanan içgüdüsel alışkanlığın zihinsel olarak hayal edilip doğruya ya da yanlışla varabilme kapasitesi ve sosyal bir varlık olarak şekil değiştiren, kısıtlanan, içgüdüsel alışkanlığın davranışsal açığa vurulmasının farkına varabilme kapasitesidir.

Yeni araştırmalar zekâyı geniş bir boyutta ele almıştır. Gardner, çoklu zekâ kuramı ile geleneksel zekâ anlayışında var olan, insanın doğduğu andaki zekâyı sahip olduğu ve bu

zekânın ne kadarının kullanabileceğini bilemeyeceği, ancak test sonuçları ile ne kadar zeki olduğunun belirlenebileceği fikrine meydan okumuştur. Gardner'a göre zekâ; bir kişinin bir veya birden fazla kültürde değer bulan bir ürün ortaya koyabilme veya günlük ya da mesleki hayatında karşılaştığı bir problemi etkin ve verimli bir şekilde çözebilme yeteneğidir.

Bu tanımlardan hareketle zekânın dış dünyaya ilişkin algılar üzerinde düşünme ve bu doğrultuda gerekli davranışı oluşturma ya da var olan davranışı değiştirme yoluyla çevreye ve yeni durumlara uyum sağlama, farklı türdeki problemlere etkin çözümler bulma konusunda gösterilen yetenekler bütünü olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Zekâ kavramı ile ilgili tanımlar, içinde buldukları dönem ve kültürden etkilendikleri gibi beyin ve beynin işleyişi konusundaki bilimsel gelişmelerden de etkilenmektedir. Zekâ tanımının içinde bulunulan dönemden nasıl etkilendiğini, akademisyenlerin zekâyı nasıl tanımladıkları üzerine 1921 ve 1986 yıllarında yapılmış olan çalışmanın sonuçlarına değinerek görebiliriz. 1921 yılında akademisyenlerle yapılan çalışmaların sonuçları, akademisyenlerin zekâyı oluşturan temel yeteneklerin problem çözme, karar verme gibi üst düzey beceriler, öğrenebilme yeteneği ve çevreye uyum yeteneği olduğunu düşündüğünü göstermektedir. 1986 yılındaki çalışmada ise zekâyı oluşturan yetenekler üst düzey beceriler, kültür tarafından değer verilen yetenekler ve yönetici süreçler olarak sıralanmaktadır. Zekâ tanımı üst düzey beceriler gibi temel bir yeteneği içerse de diğer boyutları açısından zaman içerisinde büyük farklılıklar gösterebilmektedir.

Zekânın nasıl bir yetenek olduğu konusunda araştırmalar hala sürmektedir. Yapılan bu araştırmalardan yola çıkarak zekâ çok değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Zekâ çok yönlü bir kapasitedir, bir potansiyeldir veya bir yetidir. Ayrıca zekâ, bir bireyin genetik özellikleri ile olduğu kadar, çevresel ve kültürel ilişkileriyle olan deneyimleriyle de şekillenir.

Zeka'yı Etkileyen Faktörler

Birçok biliminsanına göre zekâ doğuştan gelir ve büyük ölçüde kalıtımın etkisiyle beslenir. Çocuğun zekâ gücü annesiyle babasının zekâ ortalamasına yakındır, biraz altında, biraz üstünde olabilir.

Zekâyı çeşitli çevresel faktörlerde etkilemektedir. Bunlar anne karnındaki nedenler, doğum sırasındaki nedenler, travmalar, ateşli hastalıklar, eğitim, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi gibi. Ancak çocuğun zekâsı çevrenin etkisini aşabilmektedir. Çocuk ne kadar çok zekiye çevrenin etkisi o kadar azalmaktadır.

Gelişim üzerindeki biyolojik ve çevresel etkiler iki çeşittir.

Biyolojik etkiler;

1. Bir türün bütün üyelerince paylaşılan, türe özgü etkinliklerdir (bebeğin beslenme ve bakımı için başkalarına gereksinme duyması gibi).
2. Her kişiye özgü olan genetik özelliklerdir (bireyler arasındaki farklılıklar).

Çevresel etkiler;

1. Fiziksel çevre (doğum öncesi dönemde ana rahmi, kent ya da kır yaşamı).
2. Toplumsal çevre (diğer insanlar, toplumsal kurumlar).

Kalıtım ve çevrenin zekâ üzerindeki etkileriyle ilgili olarak şu söylenebilir: Bütün bireyler, doğumla yeni bir hayata başlarken, bazı potansiyelleri de beraberlerinde getirirler. Bu potansiyellerin gelişim sınırı, büyük ölçüde bireyin kalıtımıyla tayin edilir. Araştırmalara göre; biyo-fiziksel özelliklerimizle, biyo-kimyasal özelliklerimiz ve zekâ gücümüz, kalıtımımızın oldukça söz sahibi olduğu potansiyellerimiz arasında yer alır. Ancak, söz konusu potansiyellerin ve bunlara bağlı özelliklerin ne ölçüde işlerlik kazanacağı ve sınırı, bireyin sadece kalıtımıyla değil; döllemeden başlayarak, içinde gelişeceği iç ve dış çevre koşullarıyla da yakından ilgilidir.

1960'ların ortasından beri yapılan beyin araştırmaları çok zeki bireylerin biyolojik olarak farklı olduklarını ve bu farklılığın tamamen doğuştan gelmeyip, daha çok genetik örüntü ve çevre olanaklarının karşılıklı etkileşimi sonucunda beyinde oluşan hücresel değişimlerden kaynaklandığını göstermiştir. Ayrıca araştırma verileri, yüksek zekâ düzeyinin, beynin başlıca işlevlerinin gelişiminin bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgulara dayanan Clark'a göre, yüksek zekâ düzeyi, bilişsel, duyuşsal, fiziksel ve sezgisel olarak adlandırılan beynin dört işlevinin ileri düzeyde ve hızlandırılmış gelişmesinin bir sonucudur. Ona göre zekâ kavramı ve

üstünlük artık sadece beynin bilişsel işleviyle kısıtlandırılmaz; tüm beynin işlevlerini ve onların etkin ve bütünleştirilmiş kullanımını içermelidir.

Sonuç olarak, zekâ gelişiminde bireyin doğuştan getirdiği potansiyel, kalıtım ve içinde bulunulan çevre önemli rol oynar. Ayrıca aile ortamının da zihinsel gelişmeyi önemli ölçüde etkilediği istatistiklerle gösterilmiştir.